

Schalen van sociabiliteit

Het sinterklaasfeest op Java (Nederlands-Indië) 1870-1941

Presentatie studiedag verenigingsonderzoek Amsterdam, 13-12-2002

John Helsloot

Evenals in Nederland was men er ook in Nederlands-Indië van overtuigd dat het sinterklaasfeest ‘slechts succès kan hebben als het een volksfeest is’,¹ als het een feest was waaraan op de schaal van de hele gemeenschap werd deelgenomen. Sinterklaas was ook daar een gelegenheid bij uitstek ‘om te vereenigen en te verbroederen’, zoals het *Bataviaasch Nieuwsblad* in 1897 schreef.² Door dit feest te vieren voorkwam men bovendien, in de ‘kosmopolitischen stroom, die op alle Europeanen, bepaaldelijk in onze koloniën, in meerdere of mindere mate werkt’, ‘de afslijting en uitwisseling van den stempel onzer nationaliteit’.³ In het sinterklaasfeest werd immers iets zichtbaar van de typisch Hollandse identiteit. Het was een gelegenheid bij uitstek om die kenbaar te maken, te beleven en te verstevigen, juist in een koloniale situatie. De confrontatie tussen ‘eigen’ en ‘vreemd’ deed zich daar, in Indië, al meer dan een eeuw eerder voor dan in het multiculturele Nederland van nu.

Wie ook maar enigszins vertrouwd is met de geschiedenis van de Nederlandse sociabiliteit in de 19e en 20e eeuw zal onmiddellijk begrijpen dat het ideaal of de norm om het sinterklaasfeest algemeen te vieren, en daarmee ritueel en symbolisch vorm te geven aan het idee ‘Nederland’,⁴ een opgave inhield waaraan in de praktijk niet viel te voldoen. Juist dat ideaal droeg haast onvermijdelijk de splijtzwam in zich van de behoefte om afzonderlijke groepsidentiteiten daartegenover te profileren, voortkomend uit weer allerlei achterliggende motivaties en belangen.

De mijns inziens niet aflatend boeiende vraag naar die spanningsverhouding tussen het algemene en bijzondere, zowel op het niveau van de beeldvorming als op dat van de vertaling daarvan in het handelen, het niveau of de schaal van de sociabiliteit, en vervolgens naar de verklaring van de historisch specifieke uitingvormen van die spanningsverhouding, zijn de rode draden in mijn onderzoek. Dat is nog lang niet afgesloten. Ik presenteer hier slechts enkele eerste bevindingen. Mijn bronnenmaterial bestaat in hoofdzaak uit berichten in de Indische kranten.

---

1 *De Locomotief* 22-11-1911.

2 *Bataviaasch Nieuwsblad* 3-12-1897.

3 *Bataviaasch Nieuwsblad* 5-12-1896.

4 Vgl. P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002).

Ik maak in mijn onderzoek, zoals zovelen, onderscheid tussen 1) het niveau van de publieke sociabiliteit, die plaats heeft in de openbare ruimte en met name op de straat; 2) dat van de sociabiliteit in engere of eigenlijke zin, het sociaal verkeer in georganiseerd verband: het verenigingsleven, maar bij een feest als sinterklaas ook de scholen; en 3) de samenleving als microcosmos: het huiselijk leven. De viering van het sinterklaasfeest droeg in Indië – ik heb me beperkt tot Java, het eiland waar steeds de meeste Nederlanders woonden – bij aan de sociale constructie van die niveaus. Tegelijkertijd werden door dat proces spanningen gecreëerd zowel tussen elk van die niveaus als binnen een niveau, met name op dat van het verenigingsleven. Telkens is het de vraag welke vertaling de notie ‘algemeen’ kreeg, welke mogelijkheden daartoe bestonden, en welke belemmeringen er waren, ideële maar ook praktische. Evenals in Nederland bestond er in Indië een verschil tussen het sociale leven in de grote plaatsen, Batavia en Soerabaja, en ook Semarang en Bandoeng, en de kleinere. Op de achtergrond speelt nog mee de schaalvergroting van de Indische samenleving als geheel door het alsmar groeiende aantal Europeanen, van enkele tienduizenden midden 19e eeuw tot zo'n tweehonderdduizend aan het begin van de oorlog.

In juridische zin waren dat allemaal Nederlanders, maar in verscheidene andere opzichten vormden zij, soms letterlijk, een veelkleurig geheel. Een wezenlijk kenmerk van de Indische samenleving was dat het merendeel daarvan, ongeveer 75% in bijvoorbeeld 1930, niet in Nederland was geboren. Zij waren van gemengde komaf, de zogenaamde Indo-Europeanen, later Indische Nederlanders geheten, of zogenaamde ‘volbloed’ Nederlanders die al langer in Indië woonden. Die bevolkingssamenstelling had een bepalende invloed op het karakter van de cultuur van de Europese gemeenschap in Indië. Ook die had in belangrijke mate een hybride, typisch Indisch, karakter. In de loop van de eerste vier decennia van de 20e eeuw kwam dat echter steeds meer onder druk te staan.

Die transformatie die de Nederlandse cultuur, ook de sociale cultuur, in Indië onderging is goed zichtbaar in de manier waarop daar sinterklaas gevierd werd. Hier wil ik daarvan twee aspecten uitlichten: 1) de ambivalente gevoelens tegenover de merkwaardige viering van het feest op straat, waarin iets als een proces van schaalverkleining – gezien vanuit het feest zelf, zichtbaar is; en 2) de typisch koloniale viering op de sociëteit, waar, onder andere, het proces van schaalvergroting in de samenleving als geheel van invloed op was.

Sinterklaas als straatfeest

Aanvankelijk, in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw, lijken er, vanuit Indisch gezichtspunt, tussen het Indische sinterklaasfeest en dat in het moederland weinig in het oog springende verschillen te hebben bestaan. ‘Wees verzekerd, dat gij [Sinterklaas] hier vooral niet minder wordt geëerd dan elders.’⁵ Maar in de loop van de jaren zeventig was waarneembaar dat zich hierin een verandering voordeed. Er trad een vervorming op, die als vervreemdend werd aangevoeld. ‘Eigenaardig toch, dat onze beteekenisvolle, typische hollandsche feesten, hier, onder de zon der tropen, zoo heerlijk, zoo intens ontaarden. Zoo’n fuif lijkt op alles, behalve op een St. Nicolaasfeest.’⁶ In de grote plaatsen Batavia en Soerabaja kreeg het feest, geconcentreerd rond de banketbakkers en hun terrassen, het karakter van een carnavalesk straatfeest, waarbij mensen elkaar met confetti en serpentines gooiden en sloegen met waaiers. Jongeren belaagden ouderen, lagergeplaatsen hun superieuren; iedereen gedroeg zich zo idioot mogelijk.⁷ De verplaatsing van het feest van binnen- naar buitenshuis – al was hier zeker geen sprake van een absolute tegenstelling – was het meest verwarrend en leidde bij de *totoks* tot een scherpe afweerreactie. ‘Ik voor mij verkies het heilig rustige, het intiem gezellige van den Sint-avond in een Hollandsche huiskamer’, boven wat men om zich heen zag: ‘een lawaaiige herrieachtige feestdrukte buiten, op de straat’, ‘als ware ’t ’n kermispret’.⁸ Daarmee vergeleken ontbeerde de Indische sinterklaasviering authenticiteit.

Toch was dit niet de enige geluid in de Europese gemeenschap tegenover het feest. Er bestond ook een andere, meer welwillende houding ten opzichte van de beperkingen die het leven in Indië stelde aan het doorvoeren van Hollandse gewoonten. Daaruit sprak eerder een bereidheid tot aanpassing, in houding en gedrag, en tot een zekere aanvaarding van het land waarin men woonde. Dat vertaalde zich in een minder afhankelijke opstelling tegenover de voorgeschreven vorm van het sinterklaasfeest. Die vormgeving gold ‘in ons goede vaderland’ weliswaar als ‘een vaste traditie’, in Indië wilde men die liever als ‘niet star en niet gebonden’ opvatten: ‘wij mogen haar verstaan, verklaren en toepassen zooals we willen. En doen aldus’.⁹ In plaats van tegen beter weten in vast te houden aan het ideaal van een huiselijke viering, legde men zich in deze tweede visie bij de onmogelijkheid daarvan neer. ‘Indië is nu eenmaal het land niet om binnens kamers feest te vieren’.¹⁰ Men kon het zelfs ‘egoïstisch’ vinden, om ‘dit beeld van een ouderwetschen Sint-avond (..) voor oogen te halen als een summum van huiselijk geluk en warme gezelligheid, want hoevelen kunnen dààr in dat

---

⁵ *Samarangsche Courant* 6-12-1875.

⁶ *Java-Bode* 7-12-1903.

⁷ [artikel 1998]

⁸ *De Locomotief* 9-12-1912; *Java-Bode* 6-12-1912; *Java-Bode* 6-12-1910.

⁹ *Bataviaasch Nieuwsblad* 2-12-1933.

¹⁰ *Java-Bode* 7-12-1911.

Holland genieten van die warmte en van dat geluk?!... Dan toch maar liever een volksfeest, als hier, waar allen rijk en arm voor weinig geld veel en evenveel plezier kunnen hebben.’¹¹ De voor nieuwaangekomenen opmerkelijke verplaatsing van het feest naar buiten, die in de eerder beschreven gemoedsstemming beschouwd werd als een onoverkomelijk obstakel tot een authentieke sinterklaasbeleving, werd in de hier besproken visie dus herduid als een legitieme en zelfs originele bijdrage daaraan. ‘Het is specifiek Indisch, het St. Nicolaasfeest niet alleen thuis, maar ook in “het openbaar” te vieren. Een gewoonte, die aan het karakter van het feest niets afdoet, de vreugde in niet geringe mate verhoogt en aldus bijdraagt tot meerdere glorie voor den goeden Heilige.’¹² Met die openbare viering werd toen dit geschreven werd, midden jaren ’30, niet meer zozeer het straatfeest bedoeld als wel de viering in georganiseerd groepsverband, zoals op de sociëteiten.

Naast deze twee houdingen tegenover het feest – de overtuiging dat dit in Indië eigenlijk onmogelijk was, en een andere dat men zich (daarom) maar het beste kon aanpassen aan de transformatie die het, in immers heel andere omstandigheden, had ondergaan – was er nog een derde opstelling. Daarin wilde men zich noch bij de ene, noch bij de andere visie neerleggen. Tegen de stroom van het Indische leven in zocht men het ideaal van een huiselijke viering toch over te planten. Een bijzonderheid van deze visie was dat deze, anders dan de twee eerder genoemde die een constante bleven, vanaf ongeveer het midden van de jaren 1910 zodanig in intensiteit toenam, dat de viering buitenshuis en op straat onder merkbare druk kwam te staan. De ‘mokerslagen van het europeaniseringsproces’ in de jaren ’20 en ’30, de economische crisis, de naar binnengerichte houding van de Europese gemeenschap als gevolg van de komst van steeds meer vrouwen uit Holland en de ongerustheid over het Indonesische nationalisme, troffen ook het sinterklaasfeest.¹³ Het werd sinds de jaren ’20 vrijwel niet meer op straat gevierd op de manier als eerder aangestipt. Met succes werd de gegroeide tolerante, berustende opstelling van *totoks* en ‘blijvers’ bestreden en het goed recht van het feest naar Indische stijl en snit betwist. Daarmee nam men tevens afstand van het gedrag van het merendeel van de Indo-Europeanen. Alleen wanneer zij het feest op de nu nieuwe, Hollandse, voorwaarden vierden, als huiselijk feest, of in het verlengde daarvan, desnoods op de sociëteit, konden zij claimen volwaardig lid te zijn van de Europese gemeenschap.

---

¹¹ *De Locomotief* 9-12-1912.

¹² *Bataviaasch Nieuwsblad* 6-12-1935.

¹³ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 393; Locher-Scholten, *Women and the Colonial State*, 123, 125, 140-141, 145.

Sinterklaas op de soos

Evenals bij het straatfeest werd bij de viering van het sinterklaasfeest in de soos het ideaalbeeld van het huiselijke feest in Holland graag als referentiepunt genomen, 'waar 's avonds onder groot gejuich de pakjs binnenkomen, dan wel 's morgens vroeg (..). Hier, in Indië, concentreert zich meer de St. Nicolaasemotie in de soos, vooral in de kleine binnenplaatsen'. Dat was misschien op het eerste gezicht wat vreemd, maar 'toch zit in het idee hier dien avond te vieren, ook iets aardigs'.¹⁴ De ambivalentie, maar ook beginnende acceptatie van een eigen Indische stijl van het feest wordt hier weer zichtbaar. Die werd vergemakkelijkt omdat een sociëteit in Nederland een andere functie had dan die in Indië. 'De Indische Soos wordt wel eens bestempeld met den naam van "huiselijke haard" en zeker niet ten onrechte', werd opgemerkt naar aanleiding van het feest in *Concordia* in Malang in 1922.¹⁵ 'Zijn 't op de hoofdplaatsen de groote restaurants die de menschen tot fuiven lokken, hier in de kleine plaatsen' – het betreft hier Madioen in 1912 – 'is 't de soos, die het centrum der gezelligheid vormt' op sinterklaasavond.¹⁶ Zeker tot begin jaren '20 werd 'in de binnenlanden' het sinterklaasfeest op de soos gezien als 'het grootste feest van het jaar'.¹⁷ Men was bij elkaar en had plezier; tegelijkertijd was men zich ervan bewust dat men met het feest op de soos een ideologisch statement afgaf, zowel intern voor de eigen groep als ook tegenover de omringende, toch vreemde, omgeving: 'De stralende gezichten van de kinderen, de blijde stemming der moeders, (..) de plechtige Sint en de grappige Zwarte Piet, vormden een echt nationaal geheel, dat je Nederlandsch hart goed deed'.¹⁸ Toch was ook hier, evenals trouwens bij het straatfeest, in de praktijk niet sprake van een absolute tegenstelling met de viering thuis.¹⁹

Hoe wijd werd de kring van 'Nederland' op de soos getrokken? Omdat een sociëteit een besloten vereniging was, waren de daar gehouden Sinterklaasfeesten in principe alleen toegankelijk voor de eigen leden en, met name, hun kinderen, de 'sooskinderen'.²⁰ Hoewel dus eigenlijk vanzelfsprekend, werd deze bepaling door het bestuur toch vrijwel altijd in de aankondiging van het feest vermeld, zoniet benadrukt. Enige reden was daarvoor wel. De sociëteit *Vereeniging* in Djokjakarta bijvoorbeeld telde in 1913 zo'n vijfhonderd leden die

---

¹⁴ *De Indische Courant* 7-12-1921.

¹⁵ *De Oosthoekbode* 6-12-1922.

¹⁶ *Soerabaiasch-Handelsblad* 10-12-1912.

¹⁷ *Java-Bode* 1-12-1915. Vgl., 'Voor een kleine, zoo stille plaats als Buitenzorg, is zulk een feest een ware uitspanning', *Java-Bode* 7-12-1881; 'voor een plaatsje als Kertosono was het een schitterend feest', *Soerabaiasch-Handelsblad* 7-12-1898.

¹⁸ (Cheribon), *Het Noorden* 7-12-1925.

¹⁹ Vgl. bv., 'Tegen half elf was het afgelopen en werd dit huiselijke feest zeker bij menigeen in engeren kring voortgezet' (Garot), *De Preanger-Bode* 8-12-1902; 'Tegen half negen werd het feest in huiselijken kring voortgezet', *De Locomotief* 8-12-1930. Het tijdstip werd wel vroeger.

²⁰ *De Buitenzorg Post* 6-12-1929.

hun contributie betaalden, maar daarnaast waren er ‘eerbiedwaardige aantallen, die dit laatste niet doen, het algemeen oordeel is dat men in de sociëteit te Djocja geen lid behoeft te wezen, of geïntroduceerd behoeft te worden om binnen te gaan’.²¹ Ook met sinterklaas bleek dat.²² Het is denkbaar dat een dergelijke houding ook op andere, vooral kleinere, plaatsen opgeld deed. Daar staat tegenover dat door anderen, afhankelijk van hun sociale afstand tot de kern van het ledenbestand, ‘het exclusieve karakter’ van de sociëteit als groepsmilieu zeer goed werd gevoeld.²³

Deze exclusiviteit, en de beleving daarvan, waren een niet geheel onveranderlijk gegeven. Ze stonden onder invloed niet alleen van plaatselijke omstandigheden, maar ook van historische ontwikkelingen. Juist het sinterklaasfeest, waarvan vanaf eind 19e eeuw steeds meer werd ingezien dat het toch primair een kinderfeest was, en bovendien een Nederlands feest, plaatste die exclusiviteit onder druk. In sommige kleine plaatsen, zoals Cheribon en Modjokerto, werd die geheel terzijde geschoven. Daar werden vanaf de jaren ’80 van de 19e eeuw zonder omhaal alle kinderen, voor het ‘algemeen kinderfeest ter eere van St. Nicolaas’,²⁴ verwacht in de respectievelijke sociëteiten *Phoenix* en *Concordia*. Dat waren er tot in de jaren ’20 zo’n vier- tot vijfhonderd.²⁵ Op grotere plaatsen waren er vanzelfsprekend grotere aantallen kinderen. In Bandoeng gold voor het Sinterklaasfeest van *Concordia* de gebruikelijke bepaling dat alleen kinderen van leden welkom waren. Toch stelde de organiserende commissie zich de eerste jaren van de 19e eeuw niet stringent op. Ze liet ‘goedgunstig’ toe dat een ‘groot aantal kinderen van niet-leden’ eveneens aanwezig was.²⁶ Deze lankmoedigheid bleek al snel niet vol te houden. Voor ‘een bende van 1077 schoolkinderen, welke Bandoeng thans telt’, was de zaal in *Concordia* niet alleen te klein, de jongelui misdroegen zich ook nog eens grotesk. ‘Als de indische jeugd losbreekt bij feestjes, dan is ze bandeloos. Verleden jaar, op het laatste Sinterklaasfeest in de soos, werd den Sint de tabbaard van het lijf

---

21 *Mataram* 1-12-1913.

22 ‘Voor gisterenavond [6-12] stond een St.-Nicolaasfeest in de sociëteit voor kinderen van leden op het program. Alleen de kinderen met een lot voor de tombola, tevens toegangsbewijs, zouden in de zaal worden toegelaten, maar deze bepaling bleek een wassen neus te zijn. Ook de ouders en andere geleiders van kinderen stroomden de zaal binnen, zonder dat naar eenig bewijs van toegang werd gevraagd’, *De Locomotief* 8-12-1910.

23 Naar aanleiding van *Brantas* in Kediri, *Kedirische Courant* 6-12-1934.

24 *Tjerimai* 30-11-1887. Dat ging des te soepeler, omdat het feest na enkele jaren ‘niet door de Sociëteit, doch door eene Commissie’ (Cheribon, *Tjerimai* 23-11-1889; vgl. voor Modjokerto, *Soerabaiasch-Handelsblad* 3-12-1884, 4-12-1886) werd georganiseerd, die weer een beroep kon doen op de medewerking van de onderwijzers. Eind jaren ’30 werd men Cheribon geassisteerd door de vereniging van huisvrouwen, *Bataviaasch Nieuwsblad* 3-12-1937, *De Locomotief* 7-12-1939.

25 Modjokerto: ongeveer 360; ruim 500, *Soerabaiasch-Handelsblad* 7-12-1911, 7-12-1928. Cheribon: 516, *Cheribonsche Courant* 4-12-1924.

26 *Java-Bode* 7-12-1901. Het waren wel ‘de leerlingen der [gegoede] 1ste school’ die hiervan ‘profiteerden’, *Java-Bode* 8-12-1902.

getrokken’!²⁷ Het gevolg hiervan kon niet anders zijn dan dat deze sociëteit zich weer tot alleen de eigen kinderen beperkte. Hoewel geen grote plaats, voelde men zich in Malang voor soortgelijke problemen gesteld als in Bandoeng. Eveneens omstreeks de eeuwwisseling was *Concordia* aldaar met Sinterklaas tevens toegankelijk ‘voor kinderen beneden de 12 jaar van niet-leden’.²⁸ En ook hier kwam het bestuur daarvan terug. Toch hadden sommige inwoners blijkbaar erg goede herinneringen aan een dergelijk open feest. Want nog in 1917 werd in de plaatselijke krant gevraagd ‘waarom dit feestje alleen gegeven wordt voor kinderen van leden en niet zoals in vorige jaren voor iedereen toegankelijk is’? Het antwoord was dat ten gevolge van ‘de reusachtige toename van de bevolking en het zich daar mede evenredig uitbreidende aantal kinderen’, een toegangsregeling met een open einde gezien de beperkte ruimte in de praktijk eenvoudig onwerkbaar was. Ook hier werd gewezen op ‘vroeger herhaaldelijk voorgekomen ongeregelheden en baldadigheden’.²⁹

Uit deze voorbeelden komt naar voren dat sociëteiten soms op Sinterklaasvond wel – tijdelijk – een openbare ruimte zouden willen zijn,³⁰ maar dat dit, na opgedane slechte ervaring, werkelijk niet konden. Praktische bezwaren speelden hierbij een rol, het veel te grote, almaar groeiend aantal kinderen, hun daarmee samenhangend onbeheerste gedrag en daaruit weer voortkomende angst, zoals in de sociëteit *Harmonie* in Solo, dat ‘de kinderen de boel zouden bederven’.³¹ Net als bij de publieke viering op straat weerklinkt hier tevens weerzin bij *totoks* door tegen ‘typisch Indisch’ gedrag, nu van onvoldoende opgevoede kinderen.

Maar dat was niet alles. Ook het sinterklaasfeest kon sociale en etnische spanningen niet toedekken. Een plan ‘om alle kinderen gezamenlijk een groot feest in de sociëteit aanbieden’ ging in de *Harmonie* van Salatiga in 1907 niet door, omdat ‘er ouders waren, die hun kinderen niet met de minder gegoeden wilden laten fuiven’.³² De onderhuidse weerzin tegen kinderen uit andere kringen werd slechts zelden zo onverbloemd geuit, maar die was zeker niet beperkt tot Salatiga. Immers, in ‘de Indische maatschappij’ bestond ‘veel sterker dan in Europa, de behoefte (..) aan aansluiting tusschen de groepen van een zelfde maatschappelijk niveau’.³³

---

27 *Java-Bode* 7-12-1907.

28 *De Locomotief* 9-12-1903.

29 *Jahn’s Advertentieblad* 5-12-1917; *Soerabaiasch-Handelsblad* 5-12-1917.

30 Vgl., ‘hoe goed ook van wil’ kon *Concordia* in Malang ‘moeilijk meer’ een feest voor alle kinderen geven, *Soerabaiasch-Handelsblad* 5-12-1917.

31 *Soerakarta’s Nieuws- en Advertentieblad* 8-12-1882.

32 *Java-Bode* 9-12-1907.

33 Van de Wall [gedenkenboek *Concordia*] 1933: woord vooraf.

De uitslag van de beslissing om mensen van andere, d.w.z. lagere sociale (of etnische) komaf, bij het sinterklaasfeest op de soos te betrekken hing af van de krachtsverhoudingen tussen de leden, onder wie zich steeds dissidenten lijken te hebben bevonden, en van hun invloed op het bestuur. Verschuivingen in het karakter van de maatschappelijke verhoudingen in een plaats waren daarop weer van invloed evenals veranderingen in de samenstelling van het ledenbestand, de in- en uitstroom als gevolg van de vele overplaatsingen. Zo kon het mogelijk gebeuren dat in Solo, na een aantal jaren van besloten vieringen,³⁴ in 1900 ineens het feest radicaal werd opengesteld voor zowel de eigen als ‘alle schoolgaande kinderen’.³⁵ Dit ‘alle’ werd volkomen letterlijk genomen; het is, voorzover mij bekend, een unicum in de Indische soosgeschiedenis. De plaatselijke krant stelde ‘met genoegen’ vast ‘dat ook de Sint in de harten der kinderen het zaad der verdraagzaamheid strooide, want zonder te letten op kleur of godsdienst deelde hij zijn suikergoed en ander lekkers uit onder chineesjes, javaantjes en andere kinderen. Wat de laatsten betrof, zij konden het met elkander zeer goed vinden’.³⁶ Opmerkelijk is dat niet de aanwezigheid van Javaanse en Chinese kinderen de meeste aandacht trok, maar de, bij een gelegenheid als deze, onproblematische omgang van de kinderen met uiteenlopende achtergrond binnen de Europese gemeenschap. Daarop spitsten discussies over de soos als al dan niet openbare ruimte met Sinterklaas zich telkens toe.

Om gewetens en gemoederen te sussen werden, zoals in het voorafgaande al naar voren kwam, soms tussenoplossingen bedacht waarin een keuze in termen van ‘of-of’ werd vermeden. Zonder de eigen leden tekort te doen kon een sociëteit haar betrokkenheid bij de gemeenschap als geheel tonen door de plaatselijke kinderen op een andere dag uit te nodigen. In Meester-Cornelis bijvoorbeeld had in 1900 de ‘ijverige secretaris’ van *Amicitia* ‘voor de kinderen van minder bedeeden’ in de sociëteit ‘een aardig feestje’ georganiseerd enkele dagen voorafgaand aan dat voor de kinderen van de leden zelf.³⁷ Omgekeerd kwamen te Salatiga eveneens rond de eeuwwisseling eerst de eigen kinderen en de volgende dag ‘al de kinderen van de plaats’ in de *Harmonie* bijeen.³⁸ Hoe die, of hun ouders, dat ervoeren, blijft ongewis. Slechts een enkele maal wordt de tegenstrijdigheid van deze opzet, juist met sinterklaas, verwoord.³⁹

---

34 *De Nieuwe Vorstenlanden* 1-12-1893, 2-12-1898.

35 *De Nieuwe Vorstenlanden* 3-12-1900.

36 *De Nieuwe Vorstenlanden* 7-12-1900.

37 *Bataviaasch Nieuwsblad* 5-12-1900.

38 *De Locomotief* 7-12-1897.

39 Zou ‘een Probolinggo kinderfeest niet verkieslijker geweest boven een feest zooals het nu gegeven is voor de kinderen der leden van [sociëteit] “de Club” en voor kinderen van on- en minvermogenden? Een algemeen kinderfeest was juist een zeer geschikte gelegenheid geweest om de twee partijen, die hier nog altijd bestaan tot groot nadeel van de gezelligheid op de plaats, nader tot elkaar te brengen’, *Soerabaya-Courant* 9-12-1882.

Er waren nog andere ‘oplossingen’. Sommige ouders die zich bij deze en andere gelegenheden buitengesloten voelden door de gevestigde sociëteiten bleven hieronder niet passief, maar richtten hun eigen sociëteiten op – haast tot opluchting van de eerstgenoemde. Aan de openheid van de *Harmonie* in Solo bijvoorbeeld kwam al weer na enige jaren een eind.⁴⁰ Niet lang daarna ontstond in Solo een tweede sociëteit, met de meer kleinburgerlijke naam *De Gezelligheid*,⁴¹ waar met Sinterklaas de deuren nadrukkelijk wagenwijd opengezet werden. In ‘de kleine soos’ waren behalve de eigen kinderen ‘ook de gratisleerlingen der europeesche lagere scholen’ of ‘de andere kinderen, w.o. van minvermogenden (..) voor zoo ver ze uit te vinden waren’ welkom. Er waren zo’n drie- à vierhonderd kinderen bij elkaar – ‘en toch werd de orde geen oogenblik verstoord’, stelde de plaatselijke krant enigszins verbaasd vast.⁴² Ook in Malang ontstond er naast *Concordia* kortstondig nog een andere sociëteit, ‘die in eigen kring den feestavond kon herdenken’.⁴³ Na het verdwijnen van deze sociëteit bleek een waterdichte afscheiding in *Concordia* toch niet helemaal mogelijk. Want op een volgend feest daar bleek dat ‘er onder de kleuters een hoop smokkelwaar liep’.⁴⁴ En zelfs al stelde een soos haar deuren wijd open, zoals *Phoenix* in Cheribon, dan kon er nog een tweede – en dan ‘viel het op, hoe het aantal kinderen in onze stad is toegenomen’⁴⁵ – of concurrerende soos ontstaan, genaamd *Tjiremai*. Van deze soos werd het ‘een keurig idee’ bevonden dat deze behalve de eigen kinderen ook die van ‘minder gefortuneerde ouders’ op het Sinterklaasfeest onthaalde.⁴⁶ Het eerdere ‘probleem’ verplaatste zich hier als het ware.

Ook elders is dat zichtbaar. De ‘tweede’ sociëteiten dankten hun ontstaan waarschijnlijk zowel aan sociaal-economische als (daarmee corresponderende) etnische verschillen ten opzichte van het ledenbestand van de oudste sociëteiten. De groepsvorming onder Indo-Europeanen kreeg prominent gestalte in de oprichting in 1919 van het Indo-Europees Verbond (IEV).⁴⁷ Het was een belangen-, maar tegelijk ook gezelligheidsvereniging. Juist omdat men zich zo nadrukkelijk mogelijk als Nederlander wenste te profileren, nam in het jaarprogramma van de lokale afdelingen ook het sinterklaasfeest een belangrijke plaats in. Dat

---

40 Vgl. *De Nieuwe Vorstenlanden* 3-12-1909.

41 In Buitenzorg ontstond een vergelijkbare tweede sociëteit *Ons Genoegen* geheten. Die naam heette ‘goed gekozen, men heeft er genoeg. Daar niet de would-be deftigheid, de ijzige gezichten, bang om uit de plooi te raken. En toch gaat alles netjes toe en zij, die meenen, dat je er, omdat er veel Indischen lid zijn, grapjes kunt uithalen, komen van een koude kermis thuis. Verleden jaar werden er twee Bataviaasche plebejers uitgegooid, het was een genot, de blauw gedaste poenen, met hun hooge boordjes, over het grint te zien rollen’, *Soerabaiasch-Handelsblad* 8-12-1909.

42 *De Nieuwe Vorstenlanden* 8-12-1913, 6-12-1915.

43 *Soerabaiasch-Handelsblad* 5-12-1917.

44 *Jahn’s Advertentieblad* 6-12-1919.

45 *Het Noorden* 7-12-1925.

46 *Cheribonsche Courant* 5-12-1927.

47 Zie voor het IEV: [].

kenmerkte zich, bijvoorbeeld in Bandoeng in 1921, door een ‘democratische opzet’. Dat was ‘niet vreemd voor hen, die het streven der afdeeling kennen’. Het IEV stelde zich immers ‘ten doel rijk en arm bijeen te brengen, om zoo den gemeenschapszin te helpen bevorderen’.⁴⁸ Ook elders werd gesteld door Indo-Europeanen dat ‘alle kinderen rijk en arm voor een Sinterklaasfeest niet van elkander behooren gescheiden te worden’.⁴⁹ Het feest had doorgaans plaats in een andere lokaliteit dan de soos, maar die bleef wel het te bereiken ideaal.⁵⁰ In verscheidene afdelingen, zoals Ambarawa in de jaren ’30, waren steeds kinderen van leden en van niet-leden welkom.⁵¹ Dit was zelfs in Cheribon het geval, waaruit (opnieuw) blijkt dat een algemeen feest alijd weer algemener kon zijn.⁵² Toch stuitte men hier, door het grote aantal kinderen op de sinterklaasfeesten, vaak enkele honderden, op dezelfde problemen als op de soos – en koos men voor gelijksoortige oplossingen. In Batavia was er bijvoorbeeld in 1925 op 4 december in het clubgebouw van het IEV feest voor de kinderen van IEV-leden, op de 5e ‘voor iedereen’.⁵³ In Kediri waren, in de plaatselijke bioscoop, in 1931 nog ‘alle Europeesche kinderen’ welkom op het sinterklaasfeest, vanaf het jaar daarop alleen nog maar de kinderen van de leden.⁵⁴ Ook hier zal een samenspel van puur praktische en ideologische overwegingen een rol hebben gespeeld.

Een variant op de ‘oplossing’ om kinderen een andere lokatie, gescheiden van die op de toonaangevende sociëteit, bijeen te brengen was de verplaatsing van het feest naar de verschillende scholen. Hun indeling naar het betaalde schoolgeld zorgde, in ieder geval eind 19e eeuw, voor duidelijk omlinjnde en daarmee minder problematische populaties van kinderen. Net als in Nederland in de jaren 1880 meende men ook in Indië door op de scholen het feest te houden de tegenspraak met de grondgedachte achter het sinterklaasfeest – een feest alleen op de soos voor een beperkte groep – enigszins te kunnen opheffen. In Djokjakarta was er bijvoorbeeld in 1887 feest op de sociëteit, ‘maar slechts voor kinderen wier ouders leden van de sociëteit zijn. Daartegen zullen eenige menschlievende personen een feest op touw zetten voor kinderen, die aan bovenvermeld kinderbal geen deel mogen nemen’,

---

48 *Bataviaasch Nieuwsblad* 6-12-1921. Vgl. de vergadering van de afdeling Ambarawa op 9-10-1932: ‘Hierna kwam aan de orde de viering van het a.s. Sint Nicolaasfeest, waarbij de vraag aan de orde kwam of dit feest uitsluitend georganiseerd diende te worden door het I.E.V. dan wel in samenwerking met de hoofden der plaatselijke onderwijsinrichtingen, dus een feest voor alle Ambarawasche kinderen. Na eenige gedachtenwisseling dienaangaande werd tot het laatste besloten’, *Onze Stem* 13 (1932) 1380.

49 Mevr. J. Noordenbos, een ‘Indische’ dame, Solo. *De Nieuwe Vorstenlanden* 3-12-1920, 8-12-1920.

50 ‘Nu zegt de I.E.V. wel dat de Soos het groote aantal kinderen niet kan bergen, maar dat hindert niet, als zij maar begint. De rest komt van zelf’. F.J. Le Duc, *De Nieuwe Vorstenlanden* 8-12-1920.

51 *De Locomotief* 8-12-1932, *Onze Stem* 15 (1934) 44.

52 Gehouden ‘voor alle kinderen van de stad en omgeving’ d.w.z. ‘niet minder dan 400 kinderen’, *Het Noorden* 5-12-1932.

53 *Java-Bode* 3-12-1925.

54 *Kedirische Courant* 1-12-1931, 6-12-1932, [enz.]

en wel op de Fröbelschool.⁵⁵ In Semarang meende men dat het feest eveneens op de Fröbelschool ‘eene bestaande leemte aan[vulde], door te zorgen dat ook de kinderen uit den burgerstand een prettige dag hebben’. Immers, ‘de meeste kinderen der Fröbelschool [hadden] niet-leden der societeit tot ouders, meerendeels uit den fatsoenlijken burgerstand’.⁵⁶ Niettemin werden sociale (en etnische) scheidslijnen in de Europese gemeenschap daarmee zeer tastbaar. Als om die te onderstrepen vierden kinderen in Salatiga in 1907 het feest overdag op ‘hun eigen scholen’, maar bezocht de Sint ’s avonds ‘nog eens’, maar nu afzonderlijk, de kinderen op de soos.⁵⁷ Een inkijkje in die spanningen biedt de (waarschijnlijk) tijdelijke terugval van de schoolfeesten in Djokja midden jaren ’10. ‘[D]oor den sterken groei van de laatste jaren en het onnoemelijk aantal kinderen, dat daarvan ’t gevolg is’, ‘nu hier meer dan een dozijn scholen zijn *en de europeesche kinderen in de minderheid*’ [cursivering JH], kon alleen nog voor ‘de kinderen der leden van de sociëteit de Vereeniging’ een sinterklaasfeest gegeven worden; een feest op de scholen, ‘ook voor minvermogene [bedoeld is ongetwijfeld Indo-Europese] kinderen’ zou onder die omstandigheden immers ‘niet goed meer gaan’.⁵⁸

Niettemin, de vieringen op de scholen, op zichzelf staand of opgevat als elementen van een toch grotere, gezamenlijke sinterklaasviering, verbreidden zich waarschijnlijk in een geleidelijk proces van de grotere naar de kleinere plaatsen.⁵⁹ Op die laatste kon men nog lang, als men dat tenminste wilde, alle kinderen op de soos verenigen – tot het moment dat ook daar (in ieder geval) ook praktische problemen ontstonden, zoals in Poerwokerto, waar de sociëteit in 1937 ‘het steeds groeiende aantal kinderen niet meer kon bergen’ en het feest vervolgens op school gevierd werd.⁶⁰

Toch werd regelmatig gevoeld dat dit eigenlijk niet goed was. Opnieuw een voorbeeld uit Djokjakarta, uit 1903. ‘In de laatste jaren vierde iedere school feest op zich zelf, doch nu zijn wij een stadstuin rijk, en mogen wij niet verzuimen een compliment te maken aan de heldere

---

55 *De Locomotief* 5-12-1887. Vgl., ‘Had het feest ‘vroeger in Buitenzorg’s mooie Societeit plaats (..) zoo was het duidelijk zichtbaar de jeugd zich nu ook, als is het in een nederig schoollocaal, goed kon vermaken hoewel die mooie marmer vloer en die mooie schilderijen in zulk een lokaal niet worden aangetroffen’, *Java-Bode* 8-12-1882. In Buitenzorg lijkt dit echter een eenmalig experiment te zijn geweest.

56 Daardoor vielen zij ook niet ‘in de termen (..) om deel te nemen aan [niet nader genoemde] feesten voor onvermogenen’, *De Locomotief* 5-12-1889.

57 *Java-Bode* 9-12-1907.

58 *Mataram* 27-11-1915, 1-12-1917.

59 ‘Men viert thans ook feest, niet in de societeit, maar op de scholen’ (Soerabaja), *Soerabaiasch-Handelsblad* 8-12-1908; ‘In tegenstelling met vorige jaren, toen het steeds door alle Europeesche kinderen in de sociëteit gevierd werd, is het Sint-Nicolaasfeest te Probolinggo op de verschillende scholen gegeven’, *Soerabaiasch-Handelsblad* 7-12-1936.

60 *De Locomotief* 7-12-1937.

breinen die deze plek voor een algemeen kinderfeest hebben uitgekozen’;⁶¹ toch was dit een eenmalig experiment. Pas in de crisistijd wordt opnieuw uitgeweken naar een dergelijke min of meer openbare ruimte. Van 1930 tot 1935 worden, op initiatief van de directie, in de grote bioscoopzaal van het Deca-Park in Batavia sinterklaasfeesten gehouden, eerst voor kinderen uit allerlei tehuizen, later eenvoudig ‘voor de arme kinderen hier ter plaatse’, dat wil zeggen voor ‘ongeveer 1200 kinderen van diverse scholen’.⁶² Door het grote getal moet toch iets van het ideaal gemeenschappelijkheid opgeroepen zijn, al waren er in deze opzet opnieuw duidelijke scheidslijnen.

Misschien kon dit in grote plaatsen niet anders. Maar in de kleinere gemeenschappen kreeg eind jaren ’20 en in de jaren ’30 onder invloed van de al eerder genoemde processen, de economische crisis en het algehele gevoel van bedreigdheid onder de Europeanen, de behoefte aan een zichtbare aaneensluiting een nieuwe impuls. In Serang moest Sinterklaas in 1928 eerst naar de soos en daarna naar het IEV-Clubgebouw. Die verdeeldheid betreurde hij openlijk. ‘Ik had wel liever gezien, dat alle kinderen in de Soos waren (..) Doch dit is nu eenmaal niet anders (..) ofschoon ik den wensch uitspreek, dat mijn kleine vrienden volgend jaar (..) weer op mijn jaar- en naamdag allen bijeen zijn! (..) Op dien dag hooren alle kinderen – althans in een kleine plaats – bij elkaar’.⁶³ Dankzij samenwerking tussen de soos, de vereniging van huisvrouwen en een enkele maal ook het IEV lukte dat in de jaren ’30 in bijvoorbeeld Soekaboemi. Op het ‘openbaar St. Nicolaas kinderfeest’ waren daar ‘vrijwel alle kindertjes van Soekaboemi’ bij elkaar, ‘vooral de minder goed bedeedden’, zo’n 600, ‘wat wel het maximum is, dat de Societeit Soekamanah bergen kan’.⁶⁴ Ook op de soos van Blitar waren in dezelfde tijd ‘alle kinderen, ook die van niet-leden’ welkom op het feest, nadat soos, IEV en de Vaderlandsche Club de handen ineen geslagen hadden.⁶⁵ Op andere, eveneens kleinere, plaatsen ging het soortgelijk toe. In Rangkasbetoeng was in sociëteit *Phoenix* ‘de heele kotta was zoo wat tegenwoordig’; enkele jaren later heette dat zelfs ‘de oude traditie’.⁶⁶ Op de soos in Bodjonegoro waren dat ‘alle Bodjonegorosche kinderen’,⁶⁷ in de bioscoop, waarheen men blijkbaar uitgeweken was, van Djember de ‘kinderen (zowel van soosleden als van niet-leden)’.⁶⁸ Eenzelfde eensgezindheid valt af te leiden uit berichten dat ‘de geheele

---

61 *Mataram* 28-11-1903. Mogelijk is deze stadstuin een kort leven beschoren geweest; bij latere gelegenheden heb ik er niets meer van vernomen.

62 *Java-Bode* 3-12-1935, vgl. *Bataviaasch Nieuwsblad* 5-12-1930.

63 *De Banten-Bode* 1-12-1928.

64 *Soekaboemi-Post* 7-12-1937, 6-12-1932, vgl. 6-12-1934. Net als vroeger elders vond de krant het in 1932 nodig te benadrukken ‘dat alles zoo rustig en ordelijk en toch vroolijk verliep’.

65 *Kedirische Courant* 2-12-1930, *De Locomotief* 4-12-1934, 3-12-1936.

66 *De Banten-Bode* 13-12-1930; ‘daar werd ’t groote kinderfeest weer [dus tussentijds blijkbaar elders, waarschijnlijk op de school] in de Soos gevierd’, *De Banten-Bode* 9-12-1933.

67 *Soerabaiasch-Handelsblad* 7-12-1934.

68 *Soerabaiasch-Handelsblad* 7-12-1938.

Europeesche gemeente' deelnam aan het feest op de soos in Indramajoe, 'de Europeesche gemeenschap' aan dat in sociëteit *Intra Montes* te Garoet, terwijl in dezelfde geest 'de Europeesche schoolkinderen' het vierden in de *Harmonie* in Pasoeroean.⁶⁹ Onmiskenbaar tekent zich hier een patroon af, maar daarop waren telkens uitzonderingen mogelijk, als gevolg van veranderende plaatselijke omstandigheden. Zo was bijvoorbeeld in sociëteit *Slamat* in de jaren '20 nog 'heel Poerwokerto' bijeen, terwijl tien jaar later moest worden vastgesteld dat 'het geen algemeene bijeenkomst meer kon zijn'.⁷⁰

Op grond van het voorafgaande – dat een onvolledig beeld geeft, omdat de vele mogelijkheden om deel te nemen aan sinterklaasfeesten geschoeid op commerciële leest buiten beschouwing zijn gebleven, evenals feesten in de weeshuizen, bij militairen en nog diverse andere typen verenigingen, zoals katholieke – valt hypothetisch een globale ontwikkeling te construeren. De eind negentiende, begin twintigste eeuw, soms wat aarzelend goedgevonden, doorlaatbaarheid van de eigen grenzen van de soos werd meestal na enige tijd weer gedicht – om allerlei uitgesproken en onuitgesproken redenen. Toen daarop de fragmentatie van het sociale leven als het ware geconsolideerd werd in de vorm van concurrerende sociëteiten en andere verenigingen, en door de groeiende functie van de scholen als lokatie voor het sinterklaasfeest, lijkt in de jaren '30 weer een tegenstelde ontwikkeling op gang te komen. Toen trachtte de sociëteit haar positie terug te winnen door de status te claimen van (huiselijke) ontmoetingsplaats voor alle Nederlanders, zeker met Sinterklaas. Wanneer dat niet lukte, bijvoorbeeld doordat Indo-Europeanen het feest liever in eigen kring vierden, lijkt het door de andere Europeanen soms oprecht betreurd dat, ook of zelfs in Indië, de scheidslijnen en de sociale verdeeldheid de overhand hadden op de beleving van eenheid.

Besluit

Behalve natuurlijk om aandacht te vragen voor het Indische sociaal-culturele verenigingsleven, en dan met name de sociëteiten, waarnaar nog veel te weinig onderzoek is gedaan,⁷¹ heb ik in dit praatje, op de rand van het thema van deze studiemiddag, twee aspecten van het proces van schaalvergroting in de sociabiliteit aan de orde willen stellen, aan de hand van voorbeelden van de viering van het 'Hollandse' sinterklaasfeest op Java. Ten eerste is het goed, bij onderzoek naar schaalvergroting (of schaalverkleinig) op een bepaald niveau van sociabiliteit rekening te houden met de effecten daarvan, bedoeld of onbedoeld, op complementaire niveau's. Daarbij moet tegelijkertijd aandacht geschonken worden aan de denkbeelden over die niveau's van sociabiliteit. Het belang van dat laatste heb ik, ten tweede,

---

⁶⁹ Resp. *Het Noorden* 5-12-1935, *Algemeen Indisch Dagblad* 7-12-1937, *Soerabaiasch-Handelsblad* 8-12-1937.

⁷⁰ *Het Noorden* 8-12-1924, *De Locomotief* 7-12-1937.

willen laten zien in de bespreking van de spanning tussen het denkbeeld van sinterklaas als ‘algemeen’ feest en de vertaling daarvan in de praktijk. Naast praktische bezwaren speelden ook hier de ‘eeuwige’ spanning tussen elitaire en egalitaire gevoelens, in een zich heen en weer slingerend proces, een dominante rol.

---

⁷¹ Een opvolger van het nog altijd waardevolle *Soos en samenleving* (1965) van H. Buitenweg is dringend gewenst.